

күлімсіреуін келтіре де алмады. Баяғыда түрмелес жатқан ұйғыр оқымыстыларының бірі тамұқтың есігін күзететін «сербер» деген ит туралы айтып берген кезде де ол күлімсіреуін осылайша келтіре алмай әуреленген болатын.

Бірақ, Ханжігіттің хабары ұзақ күттірмеді, жағдай орнығып болғанша орнынан қозғалмасын деп сақшы жігіттің Боранқұлға өтірік айтқандығы мәлім болды. Ханжігіт қамалмапты. Айданақтың үйінен қайтқан жолында соңғы елді шетінен түре көтеріп, көшіріп келе жатқан коммуна басшыларына кездесіп қалыпты, көш бағыты шекара екен.

Дүниедегі аса қуатты, аса ірі екі мемлекеттің арасындағы шекара аты бары атын мініп, бала-шағасын мінгестіріп, аты жоқтары екі аяғын мініп, балаларын арқалай жосып, бо сып жатқанда бір ай бойы аңырайтып ашып тасталғанымен, мерзімі жеткен сағат-минутында бір бұйрықпен сарт етіп жабылып қаларын, жабылып қалса барлық аппарат, барлық қорғаныс жүйесі аттанысқа келіп, шұбырған көштің мойнақ асып үлгірмеген соңғы бөлегін алдынан қайырып, иіріп қайта тырқырататынын, алдын-ала мөлшерлеп болжай білетін сәуегейлік дарыған жоқ қой бұл елге.

Бұларға өсек дарыған. Сол өсекке сеніп, өсекке ілеседі. Боранқұл күйіп, пісіп, соған ыза болады. Қашып-пысудан ел-жұрт тиылып, орныққан бір әредікте баяғыда кертартпа өлең жаздың дейтін Сәйдәлі қуғынынан өзі құтқарып алған Құдайберген мұғалім келіп, Борекеңнің құлағына сыбырайды:

1962 жылғы шекара ашылуының жер түпте жатқан сыры бар екен, баяғыда Қытай үкіметі Корей соғысына көмектесіп әскер шығарған кезде, совет үкіметі екінші дүние жүзі соғысынан қалған көп қару-жарақпен қамдаған көрінеді. Бірақ, дер кезінде қару-жарақтың төлем мәселесі сөз болмай қалып қойыпты. Стакеңнен кейін таққа отырғандар сол қарудың құнын жоқтап келгенде Қытай жақ қаржы жоқтықтан адам берейік депті, сөйтіп, екі жақ мәмілеге келіп, шекараны бір ай ашық ұстауға, қашып өткендер сол қарудың төлемі есептелуге келісіпті, уақиға осыдан туған екен, — деп көститті. Құдайбергеннің бұл өсегін естігенде жарыла жаздап отырса да сыр

білдірмей тыңдап болған Боранқұл оның мұндай мылжыңды кімнен естіп, кімнен ұққанын сұрамастан, қара тұмсықтан шырқ еткізіп жатқызып, орнынан тұрып жүріп кеткен-ді. Бұл оның Құдайбергенге ел бүлдірер аузына ие бол деген ескертуі еді. Егер, бұл өсектен тиылмаса мәдениет төңкерісінде басты беріп шығатын мұғалім бір тисе де молаң тиген сол жұдырықтың күшімен ес кіріп, кейін аман қалған.

Ол кезде Құдайберген сықылды қуырған бидай тоқтамайтын “жыртықауыздар” не десе о десін, дәл сол күні не қылса да екі жақтың орталығынан да шекара жабылғандығы туралы жергілікті орындарға жарлықтар мен ұқтырулар түсірілгені анық. Сол ұқтырулар қолға тиісімен тиымдау шы қосын қозғалар алдында олардың құлағына бір сауысқан шықылықтап, осы коммунаның да түп қотарыла көшуге бет алғанын мәлімдейді. Бұл қосын жүрдек машиналармен құйындатып келіп, Ханжігіт қосылған топтың алдын орап шығады да, Сәйдәлі бастатқан топты, бастықты аттан түсіріп, бір шетінен сытырлатып көзірлей бастайды. Сол үрейлі құбылысты көзімен көріп тұрған Ханжігіт көзірлену кезегі өзіме де келе жатыр екен деп қате мөлшерлесе керек, астындағы қыл қауып тұрған алкүреңге қамшыны басып қалады.

“Кетті, қашты, ұста, қуала” дейтін жарлықтар жамырайды. Біреулер атқа міне ұмтылады, біреулер машинамен сырқыратады. Бірақ, Боранқұлдың сорына біткен тұлпар тұлғалы алкүрең қуа шапқан аттыларға шалдырмайды. Қырқа арыққа салған қашқынның соңына түскен жеңіл машинадағылар да көсіліп жүгіре алмай кейіндей береді. Ханжігіт ұзап шығыңқырап бара жатқанда; “атын ат, өзін атса да болады” дейтін дабыра көтеріліп, кейбіреулер қолында бар қаруларын кезеніп те қалады. Сонда сақшы мекемесінің әлгі бір шылтиған семіз қара жігіті:

— Алдында үлкен тас тоған бар, секіріп өте алмай еріксіз қолға түседі атпаңдар! — деп әмір береді. Оған Ханжігітті тірідей қолға түсіру қажет болды ма, атылған оқ Ханжігіттің атына тимей, жазатайым өзіне тиіп, мерт қып алсақ обал болады деп қарады ма, жоқ, бекімсіз адам өлтіргені үшін өздеріне сөз тауып, пәлеге қалып жүруден тайсалды ма,

ол жағы белгісіз еді. Ал “талағы түскір” алкүреңге көлденең кезіккен апан арық бөгет бола алмайды. Атты кісі бойламайтын терең су ағып жатқан, он шақты метр жалпақтықтағы тас тоғанның үстінен қызыл жалын болып секіреді. Өте беріс жағаға артқы аяғын соғып сәл мүдіргенде Ханжігіттің күнқағары ұшып түсіп қала берді. Екі жағасы есік пен төрден алыс апан арықтан секіріп өткеннен кейін тарс-тұрс атылған оқ дарымайды. Сөйтіп Ханжігіт Қазақстан жеріне, кейінгі қайын жұртына салт бассабау қамшысымен жалаңбас кетеді.

Боранкұлдың бұл баладан айырылуының ең соңғысы еді. Адам баласы басқа түскен бейнеттің көп түріне көнгенімен, рухани бейнетке оңай көндікпейді екен, егделеген шақтағы соңғы айрылудың азабы Боранкұл мен Мәликеге қан жұтқызды. Аз күнде арсаларын шығарып жүдетіп жіберді. Мойнына бұршақ салып, ұлының аман-есен қайта оралуын тілеп, Жаратушы жалғыз Аллаға жалбарынып Мәлике аңырады. Боранкұлдың қолында қара қобыз азынады жер мен көкті жат қылып, жапан түздің сояу курайымен сырласып Кәмилә еңіреді қосағынан айырған тәлкекшіл тағдырына қарғанып. Қазинеш келді ағасынан айрылған хабарымен тау-тасты күңірендіріп. Барлығы бірігіп қара қобыздың азанына ұйыды. Дәгбіріне жүгінді. Қара қобыз оларды мінәжатқа бастайтын имамға айналды. Имам үнінен медет алып жұбаныш тапты, сабырға келді. Оңаша бір аралықта Қазинеш келіп, жеңгесі Кәмиләнің екіқабат екенін сыбырлағанда Боранкұлдың көкірегінде тозаң ұшырып, ұйытқып соққан қара құйын тоқтады. Туашақ немересін қам көңіліне медет, демеу етті. Созыла келе барлығы естерін жиды, етектерін жапты. Күйзеле жүріп күлдіреуіштерін қайта түзеді. Қалған бала-шағаның қамы үшін, туашақ немере-шөберенің жаны үшін Боранкұл қарбаңдап қарашаруаға қайта қол салды.

Ендігіде олардың мал бағып, Тарбағатай жотасындағы жайлауға шығып, жайлаулықты іргелеп өтетін шекара сызығына жақын бару толымдылығы жойылған еді. Жеке Боранкұл емес, шекараға қаша көшіп жолдан қайтарылғандардың отбасынан бір адамы шекара асып кетіп, соңында қалғандардың барлығы шектеліп, ойдағы Еміл бойына төмендетіп отырақтастырылды да, шекаралық тау алқымындағы байырғы мекендерге өндірісқұрылыс армия қосындары қоныстандырылды. Сөйтіп жүргенде Құдайберген мұғалім

құйыршықтанып келіп, “Томиндаң армиясынан өзгертіліп, жауласқан қосыннан жаңа дәуірдің нан өндірушілеріне айналған өндірістік қосын шекара бүтіндігін қорғайтын даңқты міндетке ие болды, компартиямен жиырмаотыз жыл қанды қырғын соғыс жүргізген солар ғұрлым сенім, сүйкіміміз жоқ екен”, – деп сыбырлай қойған еді, Боранқұл оны бұл жолы да ұрып түсірді.

Боранқұл қарт бүгін қара қыстауының ту сыртындағы дөң үстіне шығып, алдынан тосып отырған қонақтары – сол кеткен Ханжігіттің Қазақстан жерінен алған келіншегі мен балалары.

Уа, дариға, жарық жалған-ай! Мың да тоғыз жүздің алпыс екінші жылынан тоқсан екінші жылға дейінгі отыз жыл бойы зарықтырған осы кездесуді сағына күткенде, келіні мен немерелерінің ай дидарын, күн жанарын өз көзімен көре алмайтындығы күйіндіреді Боранқұлды.

Қасым деген ақын жазған екен деп Ханжігіт айта беретін бір шумақ өлең Боранқұлдың зердесінен кетпейді.

Екі көз – екі жұлдыз маңдайдағы,
Көруші ең құбылысты қай-қайдағы.
Япыр-май, сен де бір күн сөнермісің,
Қап-қара түнек болып маңайдағы?!

– дейді екен Қасым ақын өлер шағын өкініш етіп. Ал Боранқұлдың маңдайындағы екі жұлдыз өлуінен әлде қашан бұрын, көзі тірісінде сөніп болған. Маңайдағының бәрі қапқара түнекке айналған. Жарығы сөнген, көруден қалған көз тірі көз қатарында есептеле ала ма? Егер Боранқұлға салса – Құдайдың ақ ажалынан келген өлімді өкініш етпес еді. “Тумақ – сүннет, өлмек – парыз” дейді моллалар, ноқталы бастың қашан да болса бір өлімнен құтылмасы хақ. Одан гөрі Боранқұлға тірі өлімнің күйігі қатты соқты.

Өлім емей, өлімнен де ауыр емей немене? Бір ғана таудың, Тарбағатай аталатын жалғыз ғана жал қыраттың екі жақ беткейінде, бірі күнгей, бірі теріскей бетінде отырып, отыз жыл бойы бір мәрте кездесіп, бір

мәрте тілдесуге күйі келмесе, тілдесер шаққа жете алмай ұл өліп, жесір келін, жетім немере ауылға келгенде бет дидарын, түр тұлғасын көре алмасаң бұдан өлім өтер ме?!

Қолына кейде тиіп кейде тимей кетіп сирексіп жүретін хаттардың дерегіне қарағанда, Ханжігіттің бала-шағалары көз жетпес-құлақ естімес жердің түбінде жасап жатқан жоқ. Тарбағатай сілемінде, Аягөз өңірінде тұрады. Машиналы кісіге таяқ тастам аралық. Бірақ, осы аралықты алыстатып, айлық, жылдық жол емес, отыз жыл ішінде жете алмайтын қиян-қиырға айналдырып отырған құдірет – Тарбағатайды жоталап өтетін «шекара» атты жалғыз сызықтың киесі. Ол шетін басуға, аттап өтуге тиым салынған, нәзік, нәуетек сызық. Мұндай секемшіл сызықтар өштескен екі мемлекеттің арасынан өткен кезде онан әрі киелілене түседі. Екі жағалаудағы адам ғана емес, жорғалап өткен тышқанның да сорына айналады. Басқан ізі тексеріліп, соңына қуғын түседі. Екі мемлекет шын жаугершілікке басқан кезде екі жақтың әскери қорғанысшылары қатарына алынған әке мен бала біріне бірі оқ атып, бірін бірі найзалап өлтіруіне, өлісуіне тура келеді. Өлтірмесе, өле кіріспесе өз мемлекетінің қас дұшпаны қатарында қаралады. Өз ұлымен қантөгіске барысатын мұндай күнге қалмағанымен, көп уақытын тәжікелескен енжарлықпен, қантөгіссіз қақтығыспен өткізген екі мемлекеттің арасында баласынан айрылған Боранқұл құлақ етін жеген қанша өсекке таңылмады? Қанша қиқуды бастан кешірмеді дейсіз?!

Айрылысқанына алты ай толған күні Ханжігіттен хат келіп еді, Қазақстан жеріне барған соң Тарбағатай атты совхозға орналасып, аман-есен жүргендігінен хабар жеткізген осы хат келген күні Ханжігіттің артында қалған тірі жесірі Кәмилә толғатып, әп-әдемі ұл тапты. Ұлынан хат алып, немере сүйген қуанышы үшін жылап отырып күліп, күліп отырып жылаған Мәлике мен Боранқұл немересінің атын Қуаныш қойысты. Содан тартып ара-тұра келіп тұратын хаттар мәдениет төңкерісінің тидауына жолықты. Үзіліп кетті. Хат үзілген соң Ханжігіттен Кәмиләның да күдері үзілді. Үміті кесілді. Атаененің қолында алты жыл отырып барып жолға түсті. Сол алты жылдың бойында келін ренжіп қалмасын, келін кенделік көріп жүрмесін, қабағы кірбең тартпасын, көңіліне кірбең ілінбесін деп кемпір-шал

екеуі бірдей қоғадай жапырылып, құрақ ұшты. Кәмиләның қабағын бағып, бәйек болды. Тапқан-таянғандарын соның қолына ұстатып, жылтырағанның бәрін соның үстіне жапсырды. Кәмиләдан қалғанын киді, Кәмиләдан қалғанын ерніне жағып қанағат етті. Ханжігіт қайта оралар күн туса келінсіз қалармыз. Кәмиләға қарамай қоя беріпсіңдер дейтін Ханжігіттің өкпе-наласына қалармыз дегені ме, іштерінен шықпаса да киімшен туған баласы болып кеткен Кәмиләны еш жаманатқа, еш жамандыққа қимайтын ата-аналық қамқорлығы ма, әйтеуір келіннің етегіне қақ ілінбесін, иығына шаң жұқпасын деп барын салды. Бірақ, ақырында келіннің етегіне қақ тұрды, иығына шаң жұқты. Алты жарым жылға дейін сездірмей жүріпжүріп, аяқ астынан күйеуге шығатындығын хабарлады. Түнек түндей түнеріп, қара күйе жаққандай қарайып, сыр бермей сазарып отырып қалған кемпір мен шалдың сыңайын таныған қу келін оларды немересімен алдарқатты, ес жиып, етегін жауып, алты жасқа аяқ басқан Қуанышты балдай тілімен, шекердей қылығымен беріп кететінін айтқанда Мәлике сылқ етіп жібіп кетті. Боранқұл да сынбайтын жерінен сынып түсті. Жандарына қанша батып, қабырғалары қанша қайысқан күнде де кетем деген келінді кетірмей ұстап отыру да дұрыс болмас еді. “Жас адамды обалды етпейік” десті де, күңіренісін ішке, күлкісін сырттарына жиып той жасады. Ықылас-баталарын беріп, барын кигізіп, бақанын таяндырып жолға салды. Жолға салу емес, ат мінгізіп, еншісін беріп, ұзатып салды.

Сол Кәмилә күні бүгінге қадар бұл үйді екінші төркінім деп сыйлап құрметтейді. Той-томалағынан қалмайды. Көйлеккөншегін, бір жілік сыбағасын үзбей жіберіп беріп, өзі де келіпкетіп тұрады. Сол қылығына бақса Кәмиләны жаңа күйеуімен қоса оң босағасына кіргізіп, немесе отауымен әкеліп, қасына отырғызып қойғылары да келеді. Бірақ, Қуанышты менен туған бала, менің балам деп айтып қала ма дейтін қауіппен тым жақындата беруден сақтанады. Бүгін алыстан келе жатқан соңғы келінді қарсы алуға жиналғандардың ішінде Кәмилә да жүр. Өз күндесін қарсы алмақ.

— Жүрсін, алдынан шықсын, — дейді қария, тегінде бір еркектің екі әйелі «күндес» деп аталатын, көрсеқызар, іші тар, мінезсіз болса мұндайлардың арасы тату өте бермейтін. Байлыққа, елге, жерге,